

Эсэгэ ороноо, эхэ нютагаа эб хамта мандуулая!

БҮРЯАДЫН АРАДАЙ СОНИН

1998
майн
19

Хабарай хуул
улаан луу
харын
23
гарагай 3
ВТОРНИК
№ 85 (19926)

1921 оной
декабриин
21-нээ гарана

Бүгэдэ арадай сонин

АХАТАНАА ХҮНДЭЛЭН АМАРШАЛНАБДИ

Хойто зүгэй флодой медициннын албанай начальник, медициннын албанай генерал-майор, РСФСР-эй габьяата врач Антон Бадмаевич Занданов 80 жэлэйнгээ ойн баярые эдэ үзэрүүдтэ тэмдэглэжэ байна.

А.Б.Занданов Баргажанай (мүнөө Хурамхаанай) аймагай Гаарга нутагта түрэнэ юм. 1934 ондо 7 жэлэй хургуули дүүргээд, 1935 ондо медицинскэ техникумэй дэргэдэ бэлдэхэлэй факультет түгэсхөө. 1935-1936 онуудта ВЛКСМ-эй Улаан-Удын горкомой техническэ секретаряар хүдэлхэн байна. Эрхүүгэй гүрэнэй медицинскэ дээдэ хургуулида 1936 ондо хурахаая ороод, 1941 ондо тэрэнээ амжалтатай дүүргээн байна. Уданшьегүй тэрэ дайнда мордоо бэн.

Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуухэ дайнда эдэбхитэй хабаадаһан, Ленинград хотые хамгаалаһан хүн. Дайнай түгэсхэхэдэ, 1946 ондо Ленинград хотын далайн сэрэгэй медицинскэ академиин албанай хүтэлбэрлэхэ бүрдэлэй факультетдэ хурахаая ороод, тэрэнээ 1948 ондо дүүргээн байна. Удаань 1955 он болотор Номгон далайн флодой медициннын албанай хүтэлбэрлэхэ элдэб тушаалуудта амжалтатай хүдэлөө. 1950 ондо Ленинградта Далайн - Сэрэгэй Флодой баазын медико-санитарна таһагай начальнигай тушаалда ажаллаа. 1965 ондо Хойто зүгэй флодой медико-санитарна таһагай начальнигаар томилогдоод, эндээ 1978 он болотор албахэн байна. Удаань энэ албанһаа тэрэ табигдаа.

Антон Бадмаевич Занданов 1968 ондо медициннын албанай

генерал-майор, харин 1970 ондо РСФСР-эй габьяата врач гэхэн үндэр нэрэ зэргэнүүдтэ хүртэһэн байна. А.Б.Занданов Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай 1-дэхи шатын хоёр, Эхэ орондоо алба хэһэнэй түлөө 3-дахи шатын, Ажалай Улаан Тугай орденуудаар болон СССР-эй хорин медальнуудаар шагнагдаһан байна.

Хойто зүгэй флодо алба хэһэ үедэнь атомна флорды ашагалгын үе саг байгаа. Ороной Зэбсэгтэ Хүсэнуудэй медициннын болон хүтэлбэрлэхэ алба хаагдай дунда Антон Бадмаевич Занданов тон ехэ хүндэтэй.

Флодой албанһаа сүлөөлэгдэһэнгүйгөө удаа, 1975 ондо 1988 он болотор С.М.Кировэй нэрэмжтэ сэрэгэй медицинскэ академиин Далайн - Сэрэгэй Флодой медициннын албанай эмхидхэлэй болон тактикийн кафедрин доцентээр ажаллаа. Тэрэ мүнөө дээрээ 20 эрдэмэй хүдэлмэри хэблүүлэхэй.

Мүнөө үедэ А.Б.Занданов габьяата амаралтадаа гаранхай, Санкт-Петербург хотын Далайн - Сэрэгэй Флодой медициннын хүдэлмэрилэгшэдэй, дайнай ветерануудай Советэй тушаалда амжалтатай хүдэлэнэ.

Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуухэ дайнда хабаадаһан хани нүхэртээ хамта 2 басагадые, 4 зээнэрые хүмүүжүүлэнэ.

Далайн - Сэрэгэй Флодой медицинны тогтоологодо, мүн хүгжөөлгэдэ габьяатай байһанайнь түлөө медициннын

албанай генерал-майор, РСФСР-эй габьяата врач Антон Бадмаевич Зандановта Буряад Республикын Президент А.В.Потаповай Зарлигаар Буряад Республикын эрдэмэй габьяата ажал ябуулагша гэхэн нэрэ зэргэ олгогдоо.

Антон Бадмаевич Зандановые 80 жэлэй ойн баяртайнь дашарамдуулан, хани халуунаар амаршалаа, ажабайдалдань элүүр энхые, зол жаргал хүсэһэнбди.

А.И.ХОЛУКШАНОВ, медициннын албанай полковник, Эрхүүгэй гүрэнэй медицинскэ институтта сүг хураһан нүхэрынь, **А.Д.ДАРМАЕВ,** медициннын албанай полковник.

ЗАХИРАЛТА

Буряад Республикын Президентын хунгалтада кандидатаар бүридхэлдэ абтаһан ушараар 1998 оной майн 15-наа амаралтада гаранаб.

Амаралтын үедэ республикын Правительствын Түрүүлэгшын уялгые Буряад Республикын Правительствын Түрүүлэгшын Нэгэдэхи орлогшо - Агалов Владимир Константиновичта даалганаб.

Буряад Республикын Президент **А.В.ПОТАПОВ**

Улаан-Үдэ хото, Правительствын байшан

1998 оной майн 15

№77-ПТ

ТОБШОХОНООР

Байгша оной июнь нарада республикын үеһэй хэблэл болохо "Правда Бурятия" сонинной ойн баяр тэмдэглэгдэхэ гэжэ шийдхэгдээ.

Буряад ороной олонитгэдэ мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлүүдэй дунда түрүү зэргэдэ ябадаг хэблэлэй түрүүшын дугаарай толилогдоһоор 80 жэл июнийн 7-до гүйсэхэнь. Энэ хэмжээ ябуулга үнэргэхэ эмхидхэлэй комитетэй бүридэл Правительствын тогтоолоор баталагдаа. Тэрэниие Буряад Республикын Правительствын вице-премьер Лидия Нимаева толгойлоо.

Россин Федерациин харьяата газарта үйлдбэрлэгдэдэг ба худалдагдадаг, 28 процентээ дээш хэмжээниинь эдэе хоолой зүйлнүүдхээ үйлдбэрлэгдэһэн этилэй спиртхээ бүридэһэн архийн зүйлнүүдые заагагүй тусгаар тэмдэгтэй болгохо гэжэ Буряад Правительство тогтообо. Архийн зүйлнүүдхээ шэнэ түхэлэй тусхай тэмдэг дээрэ хэрэглэгдэдэг амһартын хэмжээн заагдаһанхай байха юм.

Буряад Республикын соёлой-элүүржүүлгын, аяншалгын болон спортивна зорилготой газарнуудта ой модоной жасые хэрэглэхэ дүримүүд Правительствын тогтоолоор баталагдаа. Россин Федерациин Ой модоной болон Уһанай кодексын, "Тусгаар хамгаалагдадаг байгаагийн газарнууд тухай" Хуулийн, Россин Федерациин Ой модоной жасын участогуудые арендээр үгэхэ тухай дүримэй, национальна паркуудые эмхидхэлгын генеральна түсэбэй схемын эрилтэнүүдтэй эдэ дүримүүд тааралдуулан зохиогдоо.

Правительствын тогтоолоор хиналтын-кассова машинуудые техническэ талаар хангадаг түбүүдые шэнжэлдэг хиналтын комисси байгуулагдаа. Худалдаа наймаанай болон гададын экономика холбоонуудай талаар гүрэнэй комитетэй түрүүлэгшын орлогшо В.Г.Фомицкий энэ комиссиине толгойлоб.

Республикын эрдэм хуралсалай албанда худэлдэг залуу мэргэжлэтэдые социальна талаар дэмжэлгын хэмжээ ябуулганууд баталагдаа. Финансын министрствэдэ Правительствын тогтоолоор энэ зорилгодо 1275 мянган түхэриг Эрдэм хуралсалай министрствэдэ холонхо хэрэг даалгагдаба. Энэ мүнэнг зөөри

аймагуудаар хубаарилагдаха юм. Гол түлэб залуу мэргэжлэтэдтэ гэр байра худалдан абаха хэрэгтэ номологдохо байна.

Россида буддын шажанда хүзэглэдэг эхэнэрүүдэй түрүүшын түб барилгада материална туһаламжа үзүүлэхэ тухай Буряадай Правительствын тогтоол эдэ үдэрүүдтэ абтаба.

Республикын Дотоодын хэрэгүүдэй министрствын улоовно-гүйсэдхэлгын албаниие шэнэдхэн байгуулгын талаар Правительствын комисси байгуулагдаа. Буряадай Правительствын Нэгэдэхи вице-премьер Владимир Агалов тэрэнэй түрүүлэгшээр томилогдоо.

Буряад Республикын МВД-гэй улоовно-гүйсэдхэлгын албаниие Россин Федерациин Юстициин министрствын мэдэлдэ оруулгатай холбоотой хуули ёһоной, эмхидхэлэй, финансова, материално-техническэ, кадрова асуудалнуудые шийдхэлгээр дуралдануудые Правительствэдэ хайгша оной июнийн 16 болотор оруулхыень энэ комиссида даалгаа.

"Балдан-Брайбулин" гэжэ Мөөрөөшын дасанай барилгые түгэсхэхэ болон ашаглалтада тушааха зорилготойгоор республикын Правительство энэ дасанда нөөсэ жасаһаа туһаламжа болгон 17 мянган түхэриг үгэхэ гэжэ тогтообо.

Манай республикада мэдээжэ болоһон "Вдохновение" гэхэн балына хатарай ансамблиин хатаршад Александр Зубенко ба Геля Мардаева гэгшэд Великобританиин Блэкпул хотодо майн 14-нөө 31 болотор үнэргэгдэхэ уласхоорондын мурсыөөндэ хабаадахань. Залуушуулай уран бэлгиге хүгжөөхэ хэрэгтэ дэмжэн, Правительство хамтын номологонуудай тоосоогоор 25 мянган түхэриг Залуушуулай, аяншалгын, физическэ культура болон спортын талаар гүрэнэй комитетдэ номолбо. Энэ мүнэнг зөөрээр тус комитет мурсыөөндэ хабаадахыень нэрлэгдэгшэ хатаршадые Англи эльгэхэ юм. Саша Геля хоёрто харин гүрэндэ амжалта туйлахыень хүсэе!

Буряад Республикын Президентын болон Правительствын хэблэлэй албан.

хунгалта - 98

ПРАВИТЕЛЬСТВЫН ХҮДЭЛМЭРИИН ДОЛООН ХОНОГ

Нинтэ республиканска хэмжээ ябуулганууд

Майн 18. Музейнүүдэй уласхоорондын үдэр.

Майн 18. Оюутадай эрдэм-шэнжэлэлгын хүдэлмэриинүүдэй республиканска совет.

Майн 19. Буряад Республикын Правительствын заседани.

Майн 21-22. "Буряад Республикада социальна хүгжэлтэ болон гэр бүлнүүдые, мүн хүүгэдые социальна талаар хамгааладаг" - уласхоорондын конференци.

Майн 18-21. "1998 оной эрхим багша" гэхэн Республиканска конкурс.

Майн 21. Түнишын-энергетическэ комплексын предриятинуудай 1997-1998 онуудай хүдэлмэриин Аунгуудээр болон 1998-1999 онуудай дулаасалгын хаһада бэлдэхэ зорилгонууд тухай республиканска зүблөөн.

Правительствын Түрүүлэгшын Нэгэдэхи орлогшо **В.КАГАЛОВ.**

Майн 18. Инвестицино проектнүүдээр конкурсно комиссиин заседани.

Майн 20. Налогтой хуули ёһонуудаар хүдэлмэриилгын бүлэгэй заседани.

Майн 19. Предриятинуудай байгуулгыень шэнэдхэн кубилгаха комиссиин заседани.

Майн 20. ТПЗ-гэй координацино Советэй заседани.

Буряад Республикын Финансын министрствын дэргэдэ

страховой хинаалтын департаментын региональна инспекцигтой хамта страховый хангалгануудай дэлгүүрэй шэнжэлэл эмхидхэлгэ.

Буряад Республикын Правительствын Түрүүлэгшын орлогшоноор:

А.Н.ЖИЛЬЦОВ.

Буряад Республикын ажахы эрхиддэг субъектнүүдтэ

налог ашалагын шэнжэлэл.

Республиканска бюджетдээ мүнгэ зоорээр хангагдадаг

эмхидхэлэй, албан зургаануудай бюджетдэ үри шэриень

бусаалгые шэнээр эмхидхэлгээр дуралдануудые бэлдэлгэ.

Физическэ инуорнуудай олзо оршо тухай мэдээнүүдые

Буряадхэлгээр саарһа хэрэглэхэгүй аргада орохо хэмжээ

ябуулгануудые бэлдэлгэ.

Республика дотор хоорондоо тоосолгын хэрэг ябуулгада

бэлдэлгэ.

Инвестицино урьһаламжын мүнгэ зоори бусаалгаар хэмжээ ябуулгануудые харааллаа.

Б.Ц.СЕМЁНОВ.

Хүдоо ажахын предриятинуудаар 1990-1997 онуудта үйлдбэрлэгдэһэн продукциянын өөрүн үнэ сэнгэй шэнжэлэл.

Промышленна предриятинуудаар 2000 он болотор социально-экономическа дүнгүүдые уридшалан тоолол тодорхойлолоо.

Буряад Республикын ой модоной ажахыгаар модо отололгын ажал ябуулагдаа лицензи олгогые эмхидхэлгэ.

Ойн гал түймэр саралгые эмхидхэлгэ.

Ой модоной ажахын тусгаар хамгаалагдадаг газарнуудые тодорхойлолгоор республиканска хэмжээнүүдые баталаа.

А.Ч.НИМАЕВА.

Майн 21 - Россин Федерациин Пенсионно жасын Буряад

Республикадахи отделениин, ажалай талаар гүрэнэй инспекциин, ажалай эрхэ байдал шалгадаг гүрэнэй албан зургаанай түлөөлэгшэдтэй "Буряад Республикын ажаһуушадые пенсионно талаар хүнлэлэтэтэйгөөр хангалгын байдал" гэхэн асуудалаар "Түхэрээн стол" эмхидхэлгэ.

Сэрэгэй албанда тагагдаха республикын залуушуултай хүдэлмэри үнэргэлгэ.

Буряад Республикын 75 жэлэй ойдо зориулагдаһан эрдэмэй-практическа конференцидэ бэлдэлгээр хүдэлмэриилгын зүблөөн.

Буряад Республикын хүн зооһине ажаалаар хангалгын түбүүдэй хүтэлбэрлэгшэдтэй зүблөөн.

Архивуудай хэрэгүүдэй талаар комитетэй коллегиин Ахын болон Түнхэнэй аймагуудаар нүүдэл заседанинуудые үнэргэлгэ.

А.П.ТАБАЛАЕВ.

Республикын экономика талаар аюулгүйн байдалай соведэй заседанида харжа үзэгдэхэ ой модоной продукция гавдаадаа тушаалгые гуримшуулаха асуудалаар материалнуудые бэлдэлгэ.

Уралай хэбтэнүүдые Баугтын аймагта ашагалгын асуудалнуудые байра дээрэн зүблэлгэ.

"Гэр байрын-коммунальна ажахын хэрэг байдал гуримшуулааар нитгын бүридэлгэнүүд тухай" Буряад Республикын Правительствын тогтоолой проект бэлдэлгэ.

Россин уһанай ажахын предриятинуудай конгрессэй хүдэлмэридэ хабаадала.

БҮРИДХЭЛДЭ АБТАБА

Улаан-Үдэ хотын Железнодорожно районной хунгуулийн Центральна 46-дахи округһоо Буряад Республикын Арадай Хуралай депутатай кандидатаар **Мирхусев Радик Манюхасвич** бүридхэлдэ абтаба. Тэрэ 1954 ондо түрэлэн, "Индра-М" гэжэ хубиил поликлиникин директор.

Улаан-Үдэ хотын Железнодорожно районной хунгуулийн Пролетарска 44-дэхи округһоо Буряад Республикын Арадай Хуралай депутатад кандидаттаар **Бурцев Николай Жамбинович** бүридхэлдэ абтаба. Тэрэ 1942 ондо түрэлэн, ЛВРЗ-гэй электрослесарь, Буряадай хүдэлмэрилэгшэдэй республиканска комитетдэ түрүүлэгшэ.

Улаан-Үдэ хотын Зареченскэ 61-дэхи хунгуулийн округһоо Буряад Республикын Арадай Хуралай депутатад кандидатаар **Санжиева Татьяна Ефремовна** бүридхэлдэ абтаба. Тэрэ 1954 ондо түрэлэн, Буряадай гүрэнэй университетдэй түүхын болон соёлой кафедрые даагша.

Буряад Республикын хунгуулийн комиссида Буряад Республикын Президентэ кандидатуудһаа 1998 оной майн 14-дэ бүридхэлдэ абтаба гэбэл:

БУДАЖАПОВ Сергей Пурбуевич - 1952 ондо түрэлэн, Гүрэнэй Дүүмын депутат, үндэһэтэнэй хэрэгүүдэй талаар комитетдэй гэнүүн.

УАЗЫТҮЕВ Амарсана Дондокович - 1963 ондо түрэлэн, "Священный Байкал" гэхэн журналай ахамад редактор.

МҮНӨӨНЭЙ БУРЯАД БЭШЭГЭЙ ДҮРИМ ҺАЙЖАРУУЛХА ТУХАЙ

Мүнөө үеын ништын байдалай үндэһөөрөө хубилжа, дэлгүүрэй харилсаанда орожо байха үедэ, буряад хэлэнэй гүрэнэй хэлэнэй тоого ороһоноор дашарамдуулан, тэрэнэй саашагаа хүгжэлтэ тухай, тэрэнэй бэшэгэй дүрим һайжаруулха тухай асуудал гаража байдаг.

БУРЯАД ХЭЛЭ БЭШЭГЭЙ ҮНДЭНЭН ТУХАЙ ЗАРИМ ТЭДЫ АЖАГЛАЛТА

Хэнэйшье мэдэхээр, 30-аад онуудта арай гэжэ хуушан хэлэ бэшэгхээ шэнэ хэлэ бэшэгтэ орохо хэрэг эсэслэн бэелүүлэгдээ, мүнөөнэй литературна хэлэнэй үндэһэн болгон, зүүн буряад гү, али хоринин нютаг хэлэн абтаһан, буряад бэшэгэй үндэһэн болгон ород бэшэг абтаһан бэлэй. Тиихэ сагта, хуушан бэшэгхээ лата бэшэгтэ, тиигээд лата бэшэгхээ ород бэшэгтэ оролгон болоходо, хургуулин наһанай бүхы залуу үетэн, хэдэн арбаад мянган ажалша зон урда хэрэглэжэ байһан хэлэ бэшэгээ орхижо, шэнэ хэлэ бэшэгтэ орохо, тэрэниие шудалха ёһотой болоһон, эдэб ном, хургуулин худар, сонин, сэтхүүл, толи болон бусад хуралсалай заабаринууды г.м. хэдэн дахин хэлэгжэ хэблэһэн, тэрэ хэрэгтэ айхабтар ехэ зөөри гаргашалһан байна.

Анхан хуушан хэлэ бэшэгхээ шэнэ хэлэ бэшэгтэ ороходоо, түрүүн буряад литературна хэлэнэй үндэһэн болгон, «халха монгол арадай», удаань «сэлэнгын» нютаг хэлэ абтаһан юм. Энэнь хуушан бэшэгэй хэлэнһээ шэнэ бэшэгэй хэлэнэй яряанай хэлэһээ дүтэрхы болгон тогтоноулхада, нилээд туһатай байһан гэбэшье, буряад хэлэ бэшэгэй саашадаа хүгжэхэ хэрэгтэ ехэ бэрхэшээл ушаруулан юм. Ехэнхи хургуулин Нүрагшад, «н» абья үгүүдэдэ зон с-ц, ш-ч, з-дз, ж-дж, е-ү, үгын һүүлэй «н» г.м. абья болон үзэгүүды зүб уншалга болон бэшэгэдэ ядалдаха, алдуу гаргаханаа эхилээд, адли бэшэгтэй аад, ондоо уншалгатай лата болон ород үзэгүүды уншаха бэшэхэдэ худхаха, намарха г.м. таарамжагүй зүйлүүд ехэ олон гараа юм.

Эдэ бүгэдые харадаа абая, 1936 онһоо литературна хэлэнэй үндэһэн болгожо, зүүн буряад гү, али хоринин нютаг хэлэ абтаһан, 1939 онһоо буряад бэшэгэй нуури болгон, ород алфавит абтаһан байна. Тэрэ гэхэнһээ хойшо үндэһэн хэлэ бэшэгнай тогтониожо, саашадаа 60-аад жэлэй хугасаа соо буряад аман болон бэшэгэй хэлэмнай нилээд эршэмтэйгээр хүгжэжэ, үгэ болон хэлэлгээрэ баяжаһан, бэшэгэйнь дүрим болон сэгэлэтэнь нарижуулагдаһан гээшэ. Тиимэхээ гушаад онуудай хоёрдохи хахадта баталан тогтоогдоһон буряад литературна хэлэн болон буряад бэшэгэй дүрим юрэнхыдөө таарамжатай зандаа, мүнөө үедэ үндэһөөрнь хубилгаһанай хэрэг үгы юм.

Гэбэшье зарим зон буряад хэлэ бэшэг, тэрэнэй тогтонин хүгжэлтэ тухай өөрынгөө ханамжанууды хэлэжэ байдаг. Жэшэнь, дайнай һүүлэй үедэ литературна хэлэмнай ниислэл Улаан-Үдэ хотын буряадуудай хэлэндэ үндэһэлхэ ёһотой гэхэншүүгээр хэлсэбэ, бэшэбэшье, энээн тухай сэхэ асуудал табигдаагүй бэлэй, юундэб гэхэдэ бүхы буряад нютагуудай түлөөлэгшэдэй суглардагыһе наа, ехэнхинь ород хэлэтэй газарта тэрэниие бодото дээрэнь яжа бэелүүлхэнь мэдэгдээгүй нэн ааб даа. Һаядаа «Буряад үнэн» болон бусад аймагай сонинуудта заримашуул

литературна хэлээ һөөргэнь «сэлэнгын» нютаг хэлэндэнь оруулаа, үгышые наа, бүгэдэ буряад литературна хэлэнэйгээ хажуугаар жэшэнь, баруун буряад, түнхэн буряад г.м. нютаг литературна хэлэнүүдые байгуулаа, тиигэжэ үхибүүдые түрүүн нютаг хэлэндэнь үзэгтэ оруулаад, уншаха, бэшэхэ болгоод, саашань бүгэдэ буряад литературна хэлэндэ хургабал бэлэн байха г.м. ханамжанууды гаргана. Теэд эдэ ханамжанууды дэмжэхэ аргагүйнь элитэ.

Үндэһэн буряад литературна хэлэнэй байгуулалта гушаад онуудай хоёрдохи хахадта дүүрэн ха юм. Тиихэдэ тогтоһон литературна хэлэн дээрэ уржага ябаа залуу үетэнөө хургажа, соёл болон болбосоролоо хүгжөөжэ байна ха юмбиди. Ямаршые литературна хэлэн бүхы нютаг хэлэнүүдтээ адли үгүүлэгдэхэ, адли ойлгогдохо байдаггүй, тиимэхээ буряад литературна хэлэн бүгэдэ буряад арадаа хоорондонь харилсуулан байхадань, буряадуудай олон илгаатай нютаг аман хэлэнүүд нютаг нютагайнгаа зониие харилсуулан хангажа байна ха юм.

1. Буряад бэшэгэй дүрим һайжаруулха тухай ханамжанууд

1940 ондо хэблэгдэһэн «Буряад-монгол бэшэгэй болон сэгэлэлтын тобшо тайлбари» гээшэ буряад хэлэнэй абьянууды зохио үзэгүүдээр тэмдэглэхэ, үгэнүүды зүбөөр бэшэхэ, буряад яряанай хэлы бэшэгэй хэлэлгэдэ оруулха талаар тобшо, тодо, зүб дүримүүдтэй байһан гэжэ онсолом тэмдэглэхэ шухала. Буряад хэлэнэй саашадаа хүгжэлтын асуудалнуудаар дайнай һүүлэй үедэ хэгдэһэн зүбөөнүүдтэ буряад хэлэнэй бэшэгэй дүрим һайжаруулха тухай хэлсээн гарабашье, тэрэниие ехээр, үндэһөөрнь хубилгаха тухай асуудал табигдаагүй байһан, мүнөөшье табигданагүй.

Гэхэтэй хамта «дулааралгын» үедэ, 50-яад онуудай һүүл болон 60-аад онуудай эхээр Буряадай хамтадхамал эрдэм-шэнжэлгын институтай хүдэлмэрилэгшэд буряад бэшэгэй дүрим тододохо, тобшодхохо, гүнзэгыүүлхэ, гуримшуулха талаар ехэ ажал хэжэ, 1961 ондо шэнээр «Буряад бэшэгэй дүрим» хэблүүлэн гаргагдаһан байна. Энэ удаа шэнэдхэн гаргагдаһан «Буряад бэшэгэй дүрим» юрэнхыдөө һайн шанартай, ехэ шухала бүтээл болобо гэжэ ханагдабашье, тэрэ гэхээр үнгэрһэн гуша гаран жэлэй хугасаа соо бодото дээрэнь хэрэглээд байхада, нилээд гайтай дутагдалнуудтай байһаниинь, илангаяа эдэ дутагдалнуудын мүнөөнэй буряад литературна хэлэнэй саашадаа хүгжэлтэдэ ехэ муу нүлөө үзүүлжэ байһаниинь элирбэ. Энэ байдал нэн түрүүн «Буряад бэшэгэй дүримэй» 59, 60, 61, 62, 64 болон 68-дахи параграфууд соохи үгэнүүды амяарань болон бага зурлаатайгаар бэшэхэ тухай дүримүүдхээ гарана.

Дэлхэйн хүгжэнги хэлэнүүдтэ,

Даши-Нима Доржиев - хэлэ бэшэгэй эрдэмэй доктор, профессор

илангаяа немец, ород хэлэнүүдтэ ехэ үргэнөөр үгэ нэмэлгын аргаар (способ словосложения) шэнэ үгэ гаргалга дэлгэрһэн байдаг. Монгол түрэлэйшье хэлэнүүдтэ, тэрэ тоодо буряад хэлэндэшье энэ үгэнэмэлгын аргаар шэнэ

дуугараха г.м. үгэнэмэлгын аргаа гаргагдаһан шэнэ үгэнүүдые яаха аргаар тэрэ зандань орхио баатай болоходоо, эдэ мэтэ үгэнүүдые зүб бэшэхэ тусхай дүримүүдые гаргаһан байдаг.

үгэнүүд эртэ сагһаа гарадаг байһан юм: ажабайдал (ажал + байдал), адхажархи (адха + орхи), яабашье (яа + бай), яарашоо (яара + ошоо), хаажархи (хаа + орхи) г.м. Гэхэтэй хамта дайнай урдахи үеһөө эхилээд, манай буряад литературна хэлэндэ үгэнэмэлгын аргаар шэнэ үгэ гаргалга ехээр хүгжэжэ эхилһэн түүхэтэй: һайн үдэр (хороший день) - һайндэр (праздник), табан жэл (пять лет) - табанжэл (пятiletка), мал ажал (разведение скота) - малажал (животноводство), модо бэлэдхэл (заготовка леса) - модобэлэдхэл (лесозаготовка), уран зохёол (художественное произведение) - уранзохёолшо (писатель), улас хоорондын (между государственный) - уласхоорондын (международный) г.м. Энэ юун дээрэһээ болооб гэхэдэ, урдань буряад хэлэндэ шэнэ үгэ ехэнхидээ залгабаринуудай гү, али суффикснуудай хүсөөр бии болгогдодог байһан аад, шэнэ буряад литературна хэлэнэй хүгжэжэ эхилхэдэ, тэрэ аргань үгэ гаргалгын эрилтые хангажа шадахаа болиходонь, үгэнэмэлгын арга түргөөр хүгжэжэ эхилхэ баатай болоһон гээшэ. Шэнэ буряад бэшэгэй дүрим тиихэдэ зохиогшод энэ түрүү аргын хүгжэлты зүбөөр ойлгожо сэгнэн, 1940 оной «Буряад-монгол бэшэгэй болон сэгэлэлтын тобшо тайлбари» гэхэн бэшэгэй дүримэйнгөө 35-дахи параграфта онсолом ингэжэ бэшэһэн байдаг: «Нэгэ ойлгосо тэмдэглэжэ, нэгэ бүтэн гэжэ харагдадаг хоёр үгэнүүдэй хабсаралые хубилдагыһе, үгышые байгаа наань, сугтань бэшэхэ хэрэгтэй, тиихэдээ аялгануудай тааралдал баримталагдаагүй: уранзохёол, үхибүүн, модобэлэдхэл, бутасохилго, ябаагүй, ажахы, олоннитэ».

Гэн гэхээ 1961 оной «Буряад бэшэгэй дүрим» шэнэдхэн гуримшуулагдаһан энэ үгэнэмэлгын түрүү аргын хуулиа хүгжэлты зүбөөр ойлгожо сэгнэхын орондо, буряад хэлэндэ үгэнэмэлгын арга таарахагүй, харин үгэнүүды эхирлүүлэн гү, али паарлуулан хэрэглэдэг заншалтай юм, тиимэхээ үгэнэмэлгын арга гээшэ буряад хэлэнэй хүгжэлтэдэ харша нүлөө үзүүлэн гэжэ дээрэхи 35-дахи параграфые абая хаяад, урдань суг бэшэгдэдэг байһан олон тоото үгэнүүды аминдань бэшэдэг болгоһон байна. Тиигэжэ 1961 оной «Буряад бэшэгэй дүримдэ» 63-дахи параграф оруулжа, ингэжэ бэшэһэн байдаг: «Нэгэ юумые хоёр үгөөр нэрлэдэг гү, али хоёр үгы зэргэлүүлжэ, юрэнхы шанартайгаар хамтадаһан ойлгосо гаргадаг бусад бүхы үгэнүүдые аминдань бэшэхэ, жэшэнь: уран зохёолшо, уран зурааша, ажал ябуулга, эб найрамдал, үбһэ хурялга, модо бэлэдхэл, нэрэ зэргэ, удха шанар, хүн тэжээлтэн, арга боломжо, сэсэн мэргэн, улаан тугта, хубсаһа хунар, аяга табат, үбһэ тэжээл, үхэр мал г.м.м.» Гэхэтэй хамта буряад литературна хэлэндэ хэрэглэгдэжэ тохонийн һайндэр, агууехэ, одхонхай, бүхэдэлхэйн, үхибүүн, ажаябуулга,

Ингэжэ буряад хэлэнэй үгын баялгын саашадаа хүгжэлгэдэ наад худхалаа гаргаһанай гэмээр, һүүлшын 40-өөд жэлэй хугасаа соо буряад хэлэнэй хүгжэлтэдэ ехэ хохидол ушаруулаһан гээшэ. Үгэнэмэлгын түрүү аргаар шэнэ тухэлэй үгэнүүды гаргалга зогсоогдожо ямаршые хизаарлалгагүйгөөр үгэнүүды эхирлүүлжэ гү, али паарлуулажэ хэрэглэгдэ дэлгэрүүлһэн ушарһаа, мянган жэлдэ нэгэ үгөөр тэмдэглэгдэжэ байһан тодо дйлгосонуудые балартуулжэ худхуулжа, мүнөөнэй буряад литературна хэлэнэй саашадаа хүгжэлтые буруу зам руу шэглүүлээд байна: хүн (человек), зон (люди), арад (народ), гэр (дом), бүлэ (семья), эдээн (пища), хоол (корм), амин (жизнь), бэе (тело), харгы (дорога), зам (путь), ашаг (польза), олзо (доход), ёһо (традиция), заншал (обычай), дайн (война), сэрег (армия), мүнгэн (деньги), зөөри (имущество), гүрэн (государство), түрэ (свадьба), хуули (закон), засаг (власть), эрхэ (право), сүлөө (свобода), үнэ (стоимость), сэн (цена), худалдаан (продажа), наймаан (торговля), эрдэм (наука), мэдэсэ (знание), ухаан (ум), нэрэ (имя), зэргэ (степень), соло (звание) г.м. олон тоото үгэнүүд мүнөөнэй буряад хэлэндэ эхирлүүлэн гү, али паарлуулан хэрэглэгдэдэг заншалтай болонхой. Энээнһээ боложо, үгын тодорхой удха гээгдэжэ, юун тухай хэлэһэниинь, бэшэһэниинь элээр ойлгогдохо юумэн үгы, харин юрэнхы нэгэ бүдэхы, балар юумэн тухай хэлэһэн, бэшэһэн мэтэ үзэгдэхэһөө байтагай, тад буруу удхатай хэлэлгэ болошодог байна. Жэшэнь, хүн (человек), зон (люди), арад (народ) гэхэн үгэнүүды амяарань, тодо удаарань хэрэглэхын орондо, ехэнхидээ «хүн зон», «арад зон» г.м. эхирлүүлэн гү, али паарлуулан хэрэглэгдэнэ, бэшэгдэнэ: «Зон сугларба» («Люди собрались») гэхын орондо, «Хүн зон сугларба» («Человек люди собрались»); «Буряад арад бусад арадуудаараа эбтэй ажаһууна» («Бурятский народ живет в дружбе с другими народами») гэхын орондо, «Буряад арад зон бусад арад зонтоо эбтэй эетэй ажаһууна» («Бурятский народ люди дружно согласно живут с другими народами людьми») г.м. хэлэгдэдэг, бэшэдэг болошонхой байнабди. Тэрэшэлэн ой (лес) гэхын орондо ой модон (лес дерево), бүлэ (семья) гэхын орондо гэр бүлэ (дом семья), харгы (дорога) гэхын орондо харгы зам (дорога путь), үнэ (стоимость) гэхын орондо үнэ сэн (стоимость цена) г.м. хэлэдэг, бэшэдэг болоходоо, хүсэдэ юун гэхээ ханаһанииньшье ойлгохын аргагүй байдаг ха юм.

1961 оной «Буряад бэшэгэй дүримдэ» паарна үгэнүүды зоргоороо хэрэглэгдэ тухай дүрим гаргаһанһаа хойшо, «Буряад үнэн» болон бусад аймагай сонинуудта, республикын радио болон теле-дамжуулгануудта паарна үгэнүүдые үдэр бүри олоор хэрэглэдэг болоходонь, тэрэниие һажаажа, мүнөө аман (Үргэлжэлэһын 3-дахи нюурта).

(Үргэлжлэл. Эхинийн 2-дохи нүурта).

хэвээрээшье нэгэ юумэ ганса үгөөр ойлгуулжа хэлэхэмнай үсөөн болоод, буряад аманшье, бэшэгэйшье эмэймнай саашадаа хүгжэлгэдэ тон дарамжагүй байдал тогтоод байна.

Дэлхэй дээрэ нэгэ ойлгосо хэлэхын тула хоёр үгэ хэрэглэжэ байгты гэжэ хандан дүримтэй хэлэн үгы ёһотой, харин шадаал наа нэгэ үгөөр нэгэ ойлгосо яб байса тэмдэглэхэ, тоб байса хэлэхэ гэжэ оролдожо байдаг. Манай мэдэхэ ород хэлэндэ тяп-ляпһаа бэшэ эхирлүүлэн гү, али паарлуулан хэлэнэн унар үсөөн гү байха. Гэн гэнээ, жэшэнь, 1998 оной февралын 11-эй «Буряад үнэндэ» гараһан «Хоёр тушаал эзэлхэдэ» гэнэн багахан зүйл соо арга шадабары, байра байшан, хүндэ хүшэр, ажал хүдэлмэри, амуу эндүү, үүргэ нүлөө, дүй дүршэл г.м. үгэнүүдые 77 дахин паарлуулажа бэшэһэн байна. Энэ мэтээр хэлэдэг, бэшэдэг ушар тоогүй юм ааб даа. Иигэжэ хэлэнэйнгээ үгын баялигыг эзэн бусаар, хайша хэрэг паарлуулан хэрэглэнһэнэ боложо, хэлэлгын найруулга яахын аргагүй шашаг шалиг болгохоһоо гадна, үгын удахыг бузарлан зутараһан, тоогүй болон үлүү үгэ хэрэглэнһэнэ боложо, ном, судар, сэтхүүл, сонин мэтын барай саарһа эдижэ, хэды шэнээн зөөрини хохидоодо оруулаһан гэжэ тоолохыншье аргагүй юм бээ.

Гэхэтэй хамта шэнэ үгэ үгэнэмэлгын аргаар гаргалгада дурагүйдэгшэд, үгэ паарлуулан хэрэглэхыг найшаагшад үгэнэмэлгын арга буряад хэлэндэ таарахагүй, паарлуулан хэлэлгэ гээшэ буряад хэлэнэй онсо шэнэнь юм гэжэ буялалдааг зантай. Үнэн дээрэ тиимэ бэшэ ааб даа. Үгэнэмэлгын арга гээшэ анхан саһаа байһан аад, шэнэ буряад литературна хэлэндэ эхээр хүгжэжэ эхилһэн шалтагаанинь дээрэ тэмдэглэгдэ һэн. Үгэ паарлуулан хэрэглэгэ буряад хэлэндэ анханһаа байхадаа, тэдэ үгэнүүдэйнгээ сэхэ удаараа хэрэглэгдэхэдэ бэшэ, харин шэлжэһэн удаараа уран зохёолдо хэрэглэгдэхэдэ байһан гээшэ. Жэшэнь, Хоца Намсараев өөрнүгөө суута «Үүрэй толон» гэжэ роман соогоо ямар ушарта паарлаһан үгэнүүдые хэрэглэхыг хаража үзэе: «Юрэ буряад зоной ёһодо айлшан хүн буухадаа, анха түрүүн бурханда мургэжэ, амар мэндые хүсэн золгоһоной хүүээр, нам нуужа, адуу мал, хото бүлын амар найһине, саг жэлэй ямар эрбэжэ ерһыг асуугаад, тамхи залалсадаг байха юм...

Удабашыгүйдээ тэнь нууһан ямаан хахалтай үбгэн гэрэй эзэн үбгэн тээшэ хаража:

- Бидэнэй танайда зорижо ерһэн ушар хадаа нимэ, - гэжэ эхилбэ. - Ара үбэртэ үнэр баян алдар суугаа дуулдаһан, хэшэг буян түгэлдэр эдэ Бадма абгайн одхон хүбүүн Манхуудай гэдэгтэ танай долгод басагыг эрижэ, хуби заяагаа холбожо, үйлэ буянаа нэгдэхэжэ, худа ураг болол гэжэ ерһэн байһабди...» (Х.Н. 5-дахин боти, 5-6-дахин нюур). Энэ Хоца Намсараевай зохёолой хэлэг соо эхир гү, али паарна үгэнүүдые хэрэглэхэдэ, тэдэнэй сэхэ удаарнь нэрлэнэ бэшэ, харин шэлжэһэн удаарнь зураглан харуулхын тула хэрэглэгдэнэ ха юм.

Дээрэ хэлэгдэһэн «Хоёр тушаал эзэлхэдэ» гэнэнһээ нэгэ хэлэг абаад хара: «Мүнгэн зөөри Россин Правительствын мэдэлдэ ха юм. Энэнһээ уламжалан, арад зоноймнай байдал тон хүндэ хүшэр зандаа. Олонхи зон гэр бүлээ, али бээ эдэе хоолоор, хубсаһа хунараар хангаха хабагүй болонхой. Ажал хүдэлмэри тэдэндэ олдоногүй, салин хүлһэн саг болзртоо тэглэгдэнгүй, хургуули хударта үри хүүгэдэ хургаханышье бэрхэ...» Эндэ

мүнгэн, бүлэ, бэе, эдээн, хубсаһан, ажал, салин, болзор, үхибүүд г.м. үгэнүүдые сэхэ удаарнь хэрэглэһэань, юун тухай хэлэнэнинь олон үгэгүй али байха һэн. Теэд эдэнэй хажуугаар зөөри (имущество), хүндэ (тяжело), гэр (дом), амин (жизнь), хоол (корм), хунар (платье), хүдэлмэри (работа), хүлһэн (пот), саг (время), үрэ (семья), худар (учебник) гэхэ мэтэ үгэнүүдые оруулхадань, хэлэлгын яахын аргагүй шашаг-шалиг байхын хажуугаар, удхан хэзагайруулагдан бүдэхижэрнэ ха юм. Эдэ мэтээр буряад хэлэнэйнгээ баялигта хайша хэрэг хандажа байхаяа болихын тула, «Буряад бэшэгэй дүримдэ» иимэ заабари оруулха хэрэгтэй болоод байна:

а) «Хэлэлгэ соохи ойлгосонуудыг сэхэ удаарнь нэгэ үгөөр тэмдэглэмээр бүхы ушарта паарна үгэнүүдые хэрэглэжэ болохогүй».

б) «Гансал бодото байдалыг зураглан харуулхын тулада, уран зохёолдо шэлжэһэн удаарнь хэрэглэгдэһэн паарна үгэнүүдые тон шухала ушартань хэрэглэжэ болохо».

Тиэхэдэ буряад хэлэндэ үгэнэмэлгын түрүү аргаар шэнэ үгэнүүдые гаргалга хүгжэжэ эхилһэн тухай дээрэ хэлэгдэ һэн. Тиимэһээ 1940 оной «Буряад-монгол бэшэгэй болон сэглэлтын тобшо тайлбарыда» байһан 35-дахы параграф мүнөөнэй «Буряад бэшэгэй дүримдэ» нэргээн оруулха хэрэгтэй: «Нэгэ ойлгосо тэмдэглэжэ, нэгэ бүтэн гэжэ харагдадаг хоёр үгын хабсаралыг хубилдагыг, үгыгшье байгаа хаань, сугтань бэшэхэ хэрэгтэй, тиэхэдэ аялануудай таарадал баримталагдахагүй: уранзохёол, үхибүүн, модобэлэдхэл, бутасохилго, ябаагүй, ажахы, олонитэ» г.м. Иигэжэ бидэ паарна үгэнүүдые хэмһээ хэтэртэрынь хэрэглэхэе болижо, үгэнэмэлгын аргаар шэнэ үгэ гаргалгыг хүгжөөгөө хаамнай, мүнөөнэй буряад хэлэнэй саашадаа зүбөөр хүгжэлтэдэнь тон шухала туһа болохо бэлэй. Тиимэһээ түргэн болзор соо дээрэ хэлэгдэһэн заһабаринуудыг «Буряад бэшэгэй дүримдэ» оруулха тухай Дээдын зургаанда хандажа баталуула ябадал хэхэ болоно. Тиигэжэ богони саг соо радио, телевидени, ном, худар, сэтхүүл, сонин г.м. бүгэдын мэдээсэл тарааха албанай хүсөөр олондо ойлгууламжын хүдэлмэри ябуулха шухала. Энэ хэрэгыг шиндхэлгэ удааруулжа, саг эльгээн ношоржо байха аргамнай үгы болонхой, юундэб гэхэдэ энэмнай манай түрэлхи буряад хэлэнэй саашадаа хүгжэхэ ябадалдань зохихо нүлөө үзүүлхэ ёһотой.

1953 оной хэлэ бэшэгэй асуудалаар үнэргэгдэһэн конференцидэ, 1961 оной «Буряад бэшэгэй дүрим» бэлэдхэхэ үсын зүблөөнүүдтэ олон тоото хубилалта болон заһабаринуудыг оруулха тухай дурадхалнууд хэгдэдэг байһан юм, жэшэнь: «у» болон «ү» үзэгүүдые хууряарнь нэлгэхэ, йотированна удаан «юу» аялганай хажуугаар удаан «юу» аялган оруулха, «үбгэн» гэхын орондо «үбэгэн» гээд, үгын анхан хууриин тодо бэшэ аялгануудыг бэшэхэ г.м. Теэд тэдэнэй ехэнхи хубинь дэмжэгдээгүй, дэмжэгдэхэ аргагүйшье байгаа юм: «у» болон «ү» үзэгүүдые нэлгэжэ худхууланай ямаршье олзо гү, али туһа үгы; удаан «юу», «юу» бэшээд, түргэн «ю» үзэгөө яагаад хоёр болгохобиди г.м. Алфавидта болон бусад хэрэглэгдэжэ тохонижон зүб дүримүүдтэ элдэб хубилалтануудыг орууланай хэрэг үгы гэжэ элитэ ааб даа.

Гэбэшье мүнөөнэй «Буряад бэшэгэй дүримэй» зарим таарамжагүй ушарнуудтань заһабари оруулангүй байхын аргагүй.

1. 28-дахы параграфай «в» зүйлдэ иигэжэ хэлэгдэнэ: «дифтонгоор, ы, ии аялгануудаар, абтаһан үгэнүүдэй һүүлэй сохилтотой и аялгаар һүүлэтһэн

үгэнүүдые и залгалтатыйгаар бэшэхэ, жэшэнь: бээлэй - бээлэйн, зүгы - зүгын, түриин - түриин, Росси - Россин, такси - таксин, жюри - жюрин». Энэ дүримһөө Росси, такси, жюри г.м. абтаһан үгэнүүдые гаргажа тусхай дүримөөр Россин, таксиин, жюриин г.м. болгохо байна. Үнэн дээрэ Россия гэнэн үгэ ородоор шанга сохилтотой байбашье, Росси гэнэн үгэ буряадта сохилтоо гээдэг, тиимэһээ « абтаһан үгын һүүлэй сохилтотой и аялганаар һүүлэтһэн « гэнэн 28-дахы параграфай тайлбары бодото байдалда таарахагүй байна.

2. 61-дэхи параграфта иигэжэ хэлэгдэнэ: «Буряад нэрэ, обог гү, али фамилин, мүн географическа нэрын хоёр үгэһөө бүридэһэн байхада, дундань богони зурлаа табяад, үгэ бүринь ехэ үзэгөөр бэшэхэ, жэшэнь: Балдан-Доржо, Дугар-Жап, Чэмэд-Цэрэн, Цэдэн-Дамба; Улаан-Үдэ, Сэлэн-Дүүмэ, Баян-Гол, Хара-Шэбэр, Мухар-Шэбэр, Мэлэ-Борто, Баруун-Хужартай». Эндэ нэн түрүүн «Буряад нэрэ, обог гү, али фамилин» гэхын орондо «Буряад обог, нэрэ болон алдарай» гээд бэшэхэ, хэлэхэ юм ааб даа. Тиэхэдэ урдань буряадууд үхибүүдэ нэгэ зохисотой үгөөр нэрлэдэг байһан аад, буддын шажанай нүлөөгөөр хоёр түбэд үгөөр нэрлэдэг заншалтай болоһон байна. Иимэ нэрэнүүдые сугтань бэшэхэ дүримтэй байбал дээрэ һэн: «Буряад обог, нэрэ болон алдарай хоёр үгөөр байгаа хаань, тэрэниие сугтань бэшэхэ: Балдандоржо, Дугаржаб, Чэмэдцэрэн, Цэдэндамба г.м. Географическа нэрэ бэшэлгэ тусхай дүримтэй байна ааб даа.

3. 62-дохи параграфта иигэжэ хэлэгдэнэ: «Абья дуураһан, юумэнэй маяг дүрс харуулан, гэрэй амитадта хандаһан үгэнүүдэй, мүн междометинүүдэй дабтагдажа гү, али паарнаар хэлэгдэһэань, тэдэнэй дунда богони зурлаа табига бэшэхэ, жэшэнь: һаб-һоб, шаг-шуг, ар-ур, түбэр-табар, шодо-шодо, бүрэг-бараг, һанжага-һунжага, барза-тарза, өө-өө, тади-тади, ёо-ёо, ой-ой, ахха-ёххо, ёо-ёххо. Зүгөөр эдэнэй анхан хуурида суффикс нэмжэ, бээдаһан үгэ болгодоһон байгаа хаань, дабтагдахадань гү, али паарнаар хэрэглэгдэхэдэнь, зурлаа табингүй бэшэхэ, жэшэнь: шобогор шобогор хаданууд, түбжэгэнэсэ табжаганаса гүйлгэдэхэ, наярха түрхэ, ташаганаха лашаганаха, гүлдэгдэ гүлдэгдэ залгиха». Энэ 62-дохи, мүн дээрэ хэлэгдэһэн 63-дахы параграфуудай дүримүүдэй ёһоор мүнөөнэй хэлэндэ паарнаар хэрэглэгдэһэн үгэнүүдтэ хэрэгтэйшье, хэрэггүйшье газарта зурлаа табигаг заншал дэлгэрүүлэгдэнхэй. Богони зурлаа табига дүримыг гуримшуулан хизааруулхын тула, 62-дохи параграфыг иигэжэ хэлэбэл дээрэ: «Гансал абья дуураһан болон аянгалһан үгэнүүдэй паарнаар хэлэгдэһэн байгаа хаань, тэдэнэй дунда богони зурлаа табига, жэшэнь: һаб-һоб, шаг-шуг, ар-ур, түбэр-табар, түбжэгэ-табжага, өө-өө, тади-тади, ёо-ёо, ахха-ёххо, ёо-ёххо г.м.» Ушар юуб гэхэдэ, гансал дуулаха абян лэ нэгэ доро хэлэгдэһэн шэнгээр ойлгогдодог ха юм даа, харин бусад паарлаһан үгэнүүд илгаруулан хэлэгдэдэг гээшэ. Энэ ушарыг анхаралдаа абажа, богони зурлаа табилгыг хизааруулбал зохистой.

4. 68-дахы параграфта иигэжэ хэлэгдэнэ: «Ород сложно үгын нэгэ хахадын гү, али хоюулайень оршуулбал, тэдэ үгэнүүдэ ами аминдань бэшэхэ, жэшэнь: многонациональный - олон үндэһэтэ, красноармейский - улаан армеецэй, школа-интернат - интернат хургуули, пятилетка - табан жэл, семилетка - долоон жэл.

Зүгөөр сложно үгын оршуулагдаагүй түрүүшын хахадын холболто о үзэгөөр ород дээрэ һүүлэтдэг байгаа хаань, тэрэ

хэбээрнь орхёод, удаань богони зурлаа табиган хойноо, сложно үгынгөө оршуулагдаһан хубинь бэшэхэ, жэшэнь: электропила - электро-хюрөө, фото-съёмка - фото-буулгабари, фотобумага - фото-саарһан, электробур - электро-үрэм, электроизмерительный - электро-хэмжэлгын, мотогонка - мото-уридаан, велогонка - вело-уридаан, стереотруба - стерео-хоолой, метеосводка - метео-мэдээн, гидросооружение - гидро-барилга.

Ажаглалта. Хэрбээ сложно үгын нэгдэхэ хубинь хоёрдоходо сэхэ нэмэлтэ боложо, юу? гэнэн асуудалда харюусахаар оршуулагдаха байгаа хаань, холболто о үзэгын буряад дээрэ бэшэхэгүй, жэшэнь:

«паровозостроительный - паровоз-бүтээлгын, паровозоремонтный - паровоз-заһабарилгын, станко-строительный - станок-заһабарилгын, станкосборочный - станок-хабсаралгын, хлопкозаготовительный - хлопок-бэлэдхэлгын». Эндэ ород хэлэндэ суг бэшэдэг үгэнүүдые буряадта богони зурлаатайгаар бэшэхэ болгодоно. Теэд богони зурлаатайгаар бэшэхэ ябадал олошоруулхын хажуугаар, үгэнэмэлгын аргаар гаргагдаһан шэнэ абтаһан үгэнүүдые дэмы болуулагдана. Иигэжэ бэшэһэнэй ямаршье олзо үгы. Мүнөө үедэ нэгэ ойлгосо тэмдэглэһэн хоёр гү, али хэдэн үгэнүүдые суг үгэнэмэлгын аргаар бэшэжэ тэмдэглэдэг заншал ехээр хүгжэжэ байгаа хадань, тэрэниие дагажа бэшэдэг дүримтэй байбал дээрэ һэн. Жэшэнь, ород хэлэндэ урдань богони зурлаа табига бэшэдэг үгэнүүд 60-аад онуудаар бэшэгэй дүрим гуримшууланай ашаар, суг бэшэгдэдэг болонхой ха юм: авиамотостроение, бальнеогрязелечебница, воздухо-подогреватель, гипсовлакобетонный, дирижаблестроительный, законосоветательный, жироперерабатывающий, кормоприготовительный, лексико-семантический, моторостроительный, народнопоэтический, сложноподчиненный г.м. Ушар, тиимэһээ дээрэ хэлэгдэһэн 68-дахы параграфай оршуулагдаһан ород болон буряад хубинһаа бүридэһэн үгэнүүдые суг бэшэхэ нэгэ дүрим болгобол зохисотой: «Оршуулагдаһан ород болон буряад хубинуудһаа бүридэһэн үгэнүүдэй о холболтыг орхингүйшье, орхёодшье, аялгануудай тааралдал баримталангүй, үгэнэмэлгын аргаар сугтань бэшэхэ, жэшэнь: многонациональный - олон үндэһэтэнэй, красноармейский - улаанармеецэй, фотобумага - фотосаарһан, электропила - электрохюрөө, мотогонка - мотоуридаан, стернотруба - стернотрурам, электробур - электроүрэм, паровозостроительный - паровоз-бүтээлгын, паровозоремонтный - паровоззаһабарилгын, г.м.» Эндэ интернат хургуули гэхэ мэтын хууряара тодорхойһон юумэнэй нэрэнүүдые аминдань бэшэһэ наа, таарамжатай юм ааб даа.

5. 1-дэхи параграфта бусад жэшээнүүд соохи шэлэһэн деепричастин - нхаар гэнэн залгалта аялгануудай хубарил баримталхагүй гэжэ оруулагдаһан байдаг, теэд залгалта гүйшөө (гүйжэ ошоо), энэмнай (энэ манай), эдижэрхёо (эдижэ орхёо) г.м. аман хэлэндэ мүнөөшье хэлэгдэдэггүй залгалта хадань, -нхаар, -нхээр, -нхоор гээд бусад залгалтануудтал адлар аялгануудай хубарил баримталан бэшэдэг болоходо яаха юм.

6. 10-дахы параграфта ажаглалта-гүйгөөр иимэ дүрим гаргал зохистой: «Удха болон найруулгын талаар бэе бөһээ илгаатай болоһон дээрэһээ, хоёр янзаар үгүүлэгдэдэг болоһон үгэнүүдые (Түгэсхэлын 4-дэхи нюурта).

(Үргэлжлэл. Эхинийн 3-дахи нюурта).

мүн хоёр янзаар бэшэхэ, жэшэнь: хайн (хайн хүн), сайн (сайн байна), нонин (нонин ном), сонин («Буряад үнэн» сонин), дэбдихэр (унтаха дэбдихэр), дэбисхэр (Буряад ороной дэбисхэр дээрэ), дахаха (үхибүүн эхээ дахаха), дагаха (багшын хургаал дагаха), хүсэн (хүсэтэй хүн), хүшэн (зайн галай хүшэн), гүзээн (гүзээ ехэтэй хүн), гүзөөн (амитанай дотор гүзөөн), гүбээ (хойто гүбээ дээрэ), гүбөө (тэрэшни гүбөө), бүтээхэ (юумэ хэхэ), бүтөөхэ (ами бүтөөхэ), үһээ (гэрэй үһээ), үһөө (хүндэ үһөө ханаха) г.м.

7. 55-дахи параграфта иигэжэ бэшгэдэнэ: «Аяганаар хүүлгэдэг үгын хойно-бишуу, хашалганаар хүүлгэдэг үгын хойно-шуу гэжэ баталхан удхатай частица амяарнь бэшэхэ, жэшэнь: ерээ бишуу, мэдэбэ бишуу, аха бишуу; гэхэн шуу, хэрэг шуу...» Эндэ хэдышье дүримнь зүб мэтэ байбашье, буряад аман хэлэндэ монгол шуу гэхэн баталхан удхатай зүйр үгэ хэрэглэгдэдэггүй байхан дээрэһээ, тэрэниие дүримдэ оруулхада таарамжагүй, бэшгэй худхалыа болон алдуу гарадаг байна. Тиймэһээ шуу тухай дүримһөө гаргаа наа хайн байгаа. Монгол дүримдэ бишуу гэжэ оруулнагүй ха юм даа.

8. 16-дахи параграфта «...тон адли түхэлтэй байхадань...» гээд бэшэбэл зохистой.

9. 17-дохи параграфта «...Хүнэй нэрэ, обог, алдар ...» гэхын орондо ... хүнэй обог, нэрэ, алдар болон аранэрэнүүдэ...» гээд бэшэбэл зохистой.

10. 98-дахи параграфта «үни удаан», «хүсэтэй шанга», «зүһэ шарайнь» гэхэ мэтын паарна үгэнүүдэй орондо «удаан», «хүсэтэй», «шарайнь» г.м. бэшэбэл зохистой.

11. Сэглэлтээр ажаглалтанууд, 100-дахи параграфта иигэжэ бэшээтэй: «Урда тээхи ушарлагшяаа **Лабан** тодорхойлон тусгаарлагдahan ушарлагшануудые илгахын тула, тэдэниие хоёр тээһэнь запятойгоор таһалжа бэшэхэ, жэшэнь: Тэндэ, нуурай эрьедэ, загаһашад олон байба. Нүгөөдэр, үдын хойно, эндэ ерээд, хүлээжэ байгуужан гэнэ нэн». Энэ дүрим түргэн заһаха хэрэгтэй, юундэб гэхэдэ буруу найруулагдahan дээрэһээ, сэглэлтэнь буруу табигдахаар хараалагдажа, жэшээдэнь бүдүүлгээр алдуу гаргагдана. Буряад хэлэнэй тододхоон гэшүүд, дахууалнууд, тэдэнэй сэглэлтэ ород хэлэнэйхиһээ юундэ ондооб, тэдэндэ сэглэлтын тэмдэгүүдэе юундэ ондоогоор табиха ёһотойб г.м. асуудалуудта тогтонгүй, энэ параграфтаа заһажа бэшэе: «Буряад хэлэндэ мэдүүлэлэй тододхоон гэшүүд гансал урда тээһээ запятойгоор илгагдадаг, жэшэнь: Тэндэ, нуурай эрьедэ загаһашад олон байба. Нүгөөдэр, үдын хойно эндэ ерээд хүлээжэ байгуужан гэнэ нэн. Тэндэ зун би нотагтаа, Хасуурта гэжэ газарта, үһэндэ байгаааб». Эндэ тусгаарлагдahan хабсаргалтатай мэдүүлэлые тододхоон гэшүүдтэй мэдүүлэлһээ илгаруулаха хэрэгтэй, жэшэнь: Балдан, наймадахи классай хурагша, номоо хайнаар үзэдэг. Балданиие, наймадахи классай хурагшые үнэтэ бэлэгээр шагнаба.

БУРЯАД ОРОНОО МАГТАН ДУУЛАГША

Буряад Республикын габьяата артист Максим Раднаев түрэл арадайнгаа дуунуудые, республикын элитэ композиторнуудай зохёон олон тоото дуунуудые шадамар бэрхээр гүйсэдхэдэг гээд мэдээжэ болоһоор үннэйл даа.

Буряадай оперо болон баледэй академическэ театрай дуушан байбашье, Максим Гомбоевич республика дотор үн-гэргэгдэдэг олон тоото эхэмжэе ябуулгануудта эдэбхитэйгээр хабаададаг гэшээ.

Республикымнай бүхы

районуудай зон тэрэнэй гүйсэдхэнэн ирагуу гоё дуунуудые хайхашаан, ходоодоо халуун альга ташалгаар угтадаг байна.

Баргажанай аймагай Баян-Гол нюотагта түрэнэн М.Г.Раднаевые илангаяа Хурамхаанай болон Баргажанай районуудай ажалшад хүлээжэ ядангыар угтан абадаг юм.

Степан ОЧИРОВ.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: Максим Раднаев дуулана, Буряад Республикын соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ В.В.Акимов аккордеон дээрэ хүгжэм гүйсэдхэнэ.

Тарилга-98

БОЛЗОР ХОЙШОЛУУЛАН...

Хорин сантиметр гэхэ гү, али 70рооһо таряанай газарта булагдaha зайнай хэмжээндэ шииг юрэдөө үгы. Хуурай хүрһэндэ тарига дэмы хэхэгүйн тула болзорын шүүд хойшолуулбабди. Манай колхоз 2 мянган гектар дээрэ шэниисэ, мянган гектар талмайда ешмээн, 3 мянган гектарта обёос тариха. Дүн хамта 36 мянган центнер таряа хуряжа абаха зорилготойбди.

Мүнөө таряалан дээрэ табан звено ажаллана. Звено бүхэн өөрын даабаритай, колхозой правлениин баталхан түсэбтэй юм. Ажахын бүхы техникэ звенонуудай хоорондо хубаарилалдажа үгэнхэй. Тэрэншээн звено бүхэндэ тодорхой талмай, хэмжээнэй үрэнэн, тоһо түлшэ даалгагданхай. Тиймэһээ механизаторай харюусалга дээшлэжэ, ажалдаа эзэн ёһоор хандана, даабарияа заатагүй дүүргэхэ гэжэ оролдоно. Юуб гэхэдэ, хуряанан ургасынь лэ хэмжээгээр намар тэдэнэртэй правлени тоосохо ха юм.

Эдэ үдэрнүүдтэ орооһото эртын культурануудые тариха эхилээбди. Шэниисэ, ешмээн гол түлэб наар дээрэ таригдана. Харин тэжээлэй ургамалуудые оройшог, хүрһэнэй шингтэй болохо болзорто тарихаар хараалнабди.

Д. ГАЛСАНОВ,
Сэлэнгын аймагай Карл Марксын нэрэмжэтэ колхозой түрүүлэгшэ.

Үндэһэн соёлой түбүүдэй үдэрнүүд

ХАНИ БАРИСААН - ЭГЭЭЛ ЕХЭ БАЯЛИГИАЙЛ!

Буряад Республикын байгуулагдаһаар 75 жэлэй ойн хүндэлдэ «Буряад ороной арадуудай заншалта соёл нэргэн хүгжөөлгэ» гэхэн темээр эрдэмэй-практическа конференци республикымнай Арадай Хуралай Бага зал соо майн 14-дэ үнгэргэгдэбэ.

Үглөөдэринь Ц.Сампиловой нэрэмжэтэ Уран зурагай музей соо выставкэ нээлгын ёһололые Буряад Республикын Түрүүлэгшын орлогшо А.Ч.Нимаева баярай оршон байдалда амаршалгаар эхилбэ. Түрэл республикадамнай ажаһуудаг бүхы арадуудай хани харилсаанда зохёохы ажалда, бэлиг талаанда, үндэһэн

шэгүүдэй соведэй түрүүлэгшэ В.А.Петров, ВАРК-ын вице президент Б.Д.Баяртуев гэгшэд үндэһэн соёлой түбүүдэй выставкы нээлгын баярта хабаадажа, арадуудаймнай эгээл ехэ баялиг хадаа эб нэгээдэ, хани барисаан гэжэ булта батадхалан байна.

Бүхы үндэһэн соёлой түбүүдэй хүтэлбэрилэгшэ, немец түбэй түрүүлэгшэ А.А.Шимпф, хольн айлан, Германиин консулой орлогшо Райне Шмитхен, республикымнай Правительствын Түрүүлэгшын орлогшо А.Ч.Нимаева гэгшэд выставкэ нээлгын лентэ хайшалаа. Поляк, немец, шэмээшэг,

соёлой түбүүдэй үүргэдэ, тэдэнэй хүтэлбэрилэгшэдэй ябуулжа байхан дэмбэрэлтэ ажалда үндэр сэгнэлтэ эндэ үгтөө.

Новосибирск хотодо байгуулагдаһан Германиин генеральна консульствын консулой орлогшо Райне Шмитхен, республикымнай Арадай Хуралай комитэдые даагша Д.Ч.Боросгоев, Улаан-Үдэ хотын захиргаанай мэрэй орлогшо В.Б.Проконьев, республикын соёлой министрэй орлогшо А.С.Пискунов, шэмээ-

оротон, ород, бусад арадуудай гар урлал, хубсаһан, эд бараан, хэрэгсэлнүүд дэлгэгдээ. Уран зурааша Ирма Худяковагай выставкэ харуулагдаба. Удаан үндэһэн соёлой түбүүдэй үдэрнүүдтэ хабаадаһад ВАРК-тай танилсаа. Үдэшэлниин оперо болон баледэй академическэ театр соо «Эб найрамдалай баглаа» гэжэ нэрлэгдэһэн хайндэрэй хани барисаанай концерт үнгэргэгдэбэ.

Б.ОРБОДОЕВА.
ЗУРАГ ДЭЭРЭ: выставкын үгэдэ.
А. БАТОМУНКУЕВАЙ фото.

ЭХЭНЭРНҮҮДЭЙ ТОДОРХОЙ ШИНДХЭБЭРИ

Байгша оной апрелин хори гаранаар Буряад Республикын Эхэнэрнүүдэй холбооной зүбшээлгын үргэдхэмэл Совет үнгэргэгдэжэ, болохоёо байхан хунгалтын асуудалууд зүбшэгдөө нэн. Тэрэнэй хүдэлмэридэ хүдөөгэй 13, хотын 3 районуудай түлөөлэгшэд, мүн НПСР-һээ, НДР-һээ эхэнэрнүүдэй эмхилүүдэй гэшүүд хабаадаба.

Республикын Эхэнэрнүүдэй холбооной ажал ябуулгада туһалдаг, социальна асуудалуудые шиндхэлгэдэ эдэбхи үүсхэлтэйгээр хабаададаг эршлэе, эхэнэрниие байг Арадай Хуралда депутатад кандидатдаар дэбжүүлэгдэһэн хүнүүдые али болохоор дэмжэхэ, шэнээр хунгалдahan Арадай Хуралда өөһэдын бүлэг байгуулаха гэхэн шиндхэбэри энэ зүблөөн дээрэ баталан абтаһан юм.

Н.ДОНДКОВА.

ХАЙРАТА ХҮБҮҮНЭЙНЬ СЕМЕНОВ Станислав Батовичай
саһаа урид наһа бараһан ушараар Буряадай АССР-эй Верховно Советэй Президиумэй Түрүүлэгшээр хүдэлхэн Б.С.Семеновто Буряад Республикын Арадай Хурал гүнзэгы шанала гашуудалаа мэдүүлнэ.

Ажалай ветеран, Буряад Республикын Правительствын аппарата анхан хүдэлхэн **ТУГАРИНОВА Сержуана Матвеевнагай** наһа бараһан ушараар бүлэдэнь, дутын зондо Буряад Республикын Президенттын болон Правительствын захиргаан гүнзэгы шанала гашуудалаа мэдүүлнэ.

Эмхидхэн байгуулагшад - Буряад Республикын Президент, Арадай Хурал болон Правительство

Ахмад редактор **А. Л. АНГАРХАЕВ.**

РЕДАКЦИОННО КОЛЛЕГИ: **Б.М.Ж.БАЛДАНОВ** (ахмад редакторай орлогшо), **Г.Х.ДАШЕЕВА** (ахмад редакторай орлогшо), **Б.В.ГЫНДЫНЦЫРЕПОВ** (харюусалгата секретарь), **А.Г.ЛУБСАНОВ** (Буряад Республикын Правительство), **Д.Д.СУНДАРОН** (Буряад Республикын Арадай Хурал), таһагуудые даагшад: **Н.Д.НАМСАРАЕВ, Т.В. САМБЯЛОВА, Д.Ш.ХУБИТУЕВ, А.Д.ТАПХАЕВ, В.И.ПИНТАЕВ** (хэблэлэй директор).

Манай адрес:

670000, Улаан-Үдэ, Каландаринвиллин үйлэс, 23, "Буряад үнэн" газетын редакци.

Газетэ хэблэлэй 1 хуудалан хэмжээтэй. Индекс 50901. Хэлэг 3.900 (хамта 25.900). Хэблэлдэ тушаалдahan цаг 17.00.

"Республиканска типографи" гэхэн АО-до газетэ хэблэгдэ. Директорийн телефон: 21-40-45. Б-0079-дохн номергойн оор бүридхэлдэ абтанхай. Заказ № 8334.

Редакциин телефонууд: ахмад редакторай - 21-50-96, приёмный - 21-54-54, ахмад редакторай орлогшонорой - 21-68-08, 21-64-36, харюусалгата секретариин - 21-50-52, секретариат - 21-50-52, таһагууд: экономикын болон политикын - 21-63-86 (дагшань), 21-34-05, 21-55-97, соёлой, гүүхын болон залуушуудай - 21-54-93 (дагшань), 21-57-63, 21-69-58, 21-60-21, мэдэжэлэй болон рекламн - 21-62-62, 21-67-81, хэблэлэй - 21-33-61, оператор-корректорнүүдэй - 21-61-35, фотокорреспондентнүүдэй - 21-33-61, компьютерна түбэй - 21-66-76.

"Бурятия" хэблэлэй телефонууд: директор - 21-49-94, бухгалтерн - 21-23-67, вахта - 21-60-91.

Тоонуудай, бодото баримтануудай, хүнэй, шотагай нэрэнүүдэн бэшэлые хазагацуулан ушарта авторнуудын харюусалгатай. Редакциин һанамжа авторайхитай адли бэшэ байжа магад.